

YURT DIŞINA İŞÇİ GÖNDERME OLAYININ SOSYOLOJİK ELEŞTİRİSİ

Suat ALAN¹

Sociological Critique of the Event
of the Sending Workers to Abroad
Korkut TUNA

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 262 s.

Türkiye’de Al(a)mancı veya gurbetçi olarak isimlendirilen vatandaşların varlığı reel olgular ile karşımızda durmaktadır. Al(a)mancı veya gurbetçi kavramlarının toplumsal kökeni ise yarım asırlık bir birikime sahiptir. Sebepleri farklı olsa da uluslararası göçlerin tarihi insanlık tarihi kadar eskiye dayanır. Türkiye’den Almanya’ya işçi göçü ise yarım asırlık bir geçmişe sahiptir. İlk kez 1961 yılında Federal Almanya Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti arasında imzalanan protokol gereği Türkiye’nin Almanya’ya işçi göndermeye başlaması ile işçi göçü resmîyet kazanmıştır. Almanya’ya gönderilen işçiler, mevcut politika gereği çalışıp Türkiye’ye döneceklerdi. Fakat gelişmeler her iki ülke açısından da beklenmeyen bir boyut aldı. Dönmesi beklenen işçiler dönmediler ve Almanya’da yaşamlarını sürdürmeye devam ettiler. Kimi Alman kadınlarla evlenerek, kimi daha farklı yollarla Almanya’da yerleşim veya vatandaşlık hakkı elde etti. Aradan geçen yarım asır üçüncü kuşağın doğuşuna tanık oldu. İki ülke arasında imzalanan resmi bir protokol sonucu gerçekleşen işçi göçü ile birlikte farklı kültürler karşılaşmış ve bu kültürler arasındaki çatışma bugün önemli sorunlar ortaya çıkarmıştır. Bu sorunlar hem işçi gönderen ülke (Türkiye) hem de işçi alan ülke (Almanya) açısından belirginlik kazanmıştır. Bugün akademi camiasının da yoğun ilgi duyduğu bu olay, bu ilgiye uzun yıllar tanık olacak gibi görünmektedir. Yarım asrı aşan tarihi ile Almanya’ya gönderilen işçilerin durumu, henüz ilk yıllarında Korkut Tuna’nın ilgisini çekmiştir. Tuna, 1970’li yılların başında kendi ifadesi ile dönemin önemli toplumsal olaylarından birisi olarak gördüğü Almanya’ya işçi gönderme olayına ilgi duymuş ve bu olaya ilişkin araştırma yapmıştır. Tuna, henüz çalışılmamış ve akademi camiasında bilinmeyen bir konuyu çalışmak istediğini çevresindekilere anlatırken garipsenmiş, çalışmayı bitirdiğinde ise çevresindekileri hayli şaşırtmıştır.

Korkut Tuna, *Yurt Dışına İşçi Gönderme Olayının Sosyolojik Eleştirisi*

1 Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, e-mail: suatalan12@gmail.com

adlı çalışmayı doktora tezi olarak hazırlamıştır. Çalışma 1974 yılında tamamlanmış, 1975 yılında ise Prof. Dr. Cahit Tanyol, Prof. Dr. Erol Tümertekin, Prof. Dr. Nihat Nirun, Prof. Dr. Refia Şemin ve Prof. Dr. Nephhan Saran'ın yer aldığı jüri karşısında savunulmuş ve doktora tezi olarak kabul edilmiştir. 1981 yılında 2869 numara ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayını olarak kitap haline getirilen çalışma, Atatürk'ün doğumunun 100. yılı münasebetiyle Atatürk'ün hatırasına ithaf edilmiştir. Kitap toplam 262 sayfa ve 102 kaynaktan oluşmaktadır.

Kitap temelde iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk ana bölüm Yurt Dışında Çalışma Olayının Belirlenmesi başlığını taşımaktadır. Bu başlık da dört alt başlığa ayrılmıştır. Bu alt başlıklar şu şekildedir: 1- İşçi Yollanan Ülkelerin Tarihteki Sosyal ve Ekonomik İlişkiler Açısından Karakteristik Durumları. 2- Yurt Dışında Çalışma Olayının Batı'daki Bazı Göç Hareketleri İle Karşılaştırılması. 3- Yurt Dışında Çalışma Olayını Ele Alıştaki Değişik Görüşler. 4- İşçi Sevkiyat, Anlaşma ve Kuruluşları. İkinci ana başlık ise Yurt Dışına İşçi Gönderme Olayının Unsurları başlığını taşımaktadır. Bu ana başlık da üç alt başlığa ayrılmıştır. Bu alt başlıklar 1- Dış Ülkelerden Alınan İş Münhalları. 2- Yurt Dışında Çalışmak İçin Yapılan Müracaatlar. 3- Yurt Dışına Gönderilen İşçiler şeklindedir.

Temelde iki ana bölümden oluşan kitabın alt başlıklarının içeriği hakkında kısa da olsa bazı noktalara değinmekte fayda var. Birinci bölümün ilk alt başlığında tarihin her devrinde ortaya çıkan iktisadi ve siyasi düzenin hangi sosyal sınıflar üzerinden yükseldiği ve toplumlar arasında ne tür ilişkilere yol açtığı ana hatları ile ortaya konularak, çalışmanın yapıldığı günün mevcut olayları ile benzer veya farklı yönleri tespit edilmiştir. Dünyadaki iktisadi ve siyasi düzen sömürgecilik, savaş ve bunlarla birlikte iş gücü olarak kölelerin kullanılması ekseninde sürerken; yaşanan iki dünya savaşı ile birlikte koşullar değişmiş, sanayisi gelişmiş ülkeler işçi ihtiyacını daha farklı yollardan karşılamaya başlamışlardır. Çalışmada bilhassa dikkat çekilen Almanya'nın durumu bu noktada belirginlik kazanmaktadır. Tarihi boyunca hiç bir zaman sömürgecilik yapmayan ve iki dünya savaşını da kaybederek önemli nüfus kaybı da yaşayan Almanya, hızlı bir şekilde başlayan sanayileşme ile birlikte, sanayide çalışacak iş gücüne ihtiyaç duymuş ve bu ihtiyacı da yurt dışından işçi talebinde bulunarak giderme yoluna gitmiştir. İkinci alt başlıkta ise Batı dünyasında meydana gelen önemli göç hareketlerine vurgu yapılarak, işçi gönderme olayı ile olan ilişkilerine değinilmiştir. Dünyadaki önemli göç hareketleri incelenirken, iki dünya savaşı ayırt edici özellik olarak dikkat çekmiştir.

Bu anlamda, savaşlardan önceki göçler, savaşlar arasındaki göçler ve savaşlardan sonraki göçler şeklinde ele alınan göç hareketlerinde dikkat çeken nokta 1945'ten sonra görülmeye başlanan işçi sevkiyatlarının önceki göç hareketleri ile kıyaslandığında göç olaylarının yapıca ve karakterce farklılaştığı görülmektedir. Üçüncü alt başlıkta, araştırma konusu olan yurt dışına işçi gönderme olayına ilişkin yapılan mevcut çalışmalara değinilmiştir. Mevcut çalışmalarda dış ülkelerdeki çalışmalar ve Türkiye'de yapılan çalışmalar şeklinde ayrılmıştır. Dış ülkelerdeki çalışmaların ana hatları ile şu şekilde tasnif edildiği görülmektedir: İnsancıl açıdan ele alanlar, deneyci intibak sosyolojisi açısından ele alanlar, olayı liberal görüşle açıklamaya çalışanlar, devri hareket doktrinleri ile açıklamaya çalışanlar ve göç modelleri ile açıklamaya çalışanlar. Türkiye'deki çalışmaların da temelde ekonomik açıdan yapılan değerlendirmeler ve yarar-sorun açısından yapılan pratik-teknik değerlendirmeler şeklinde yapıldığı görülmektedir. Dördüncü alt başlıkta ise işçi sevkiyatı yapan kuruluşların fonksiyonlarına değinilmiştir. Bu kuruluşlar arasında Federal Almanya İş ve İşçi Bulma ve İşsizlik Sigortası Kurumu ile Türkiye'deki irtibat büroları ile Türkiye İş ve İşçi Bulma Kurumu belirtilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise yurt dışından yapılan işçi talepleri, yurt dışında çalışmak için yapılan başvurular ve bunların neticesinde yurt dışına gönderilen işçiler resmi veriler ışığında incelenmiştir. "Bu üç belirleyici yan içinde münhaller; olayların başlatıcısı olarak sanayi ülkelerinin hangi iş kolları için ne nitelikte işçi istediğini göstermekte ve bu iş kolları ve işçiler üretimle ilgili olarak sosyal hareketliliğin bir yanını açıklamaktadırlar. Yurt dışında çalışmak için yapılan müracaatlar ise toplumumuzda oluşan sosyal hareketliliği ortaya koymakta ve yurt dışına gidişle ilgili olayların öbür yanını açıklamaktadırlar. Yurt dışına göndermeler ise bu iki unsurun bir bileşkesi, sentezi olarak alınmaktadırlar" (s. 84).

Yurt dışından alınan işçi taleplerinin en çok diğer işkollarından alındığı görülmektedir. Tüm taleplerin %34.35'ini oluşturan diğer iş kollarındaki talebin %25.57'sinde kadın işçi talep edildiği görülmektedir. Diğer iş kollarını ise sanayi üretimi ve inşaat takip etmektedir. Tüm taleplerin %23.32'si ağır sanayi alanına yönelikken, bu oranın %18.13'ü kadın işçi taleplerine aittir. İnşaat kesimine yönelik talep ise tüm taleplerin %18.48'ini oluşturmaktadır. Bunu sırasıyla dokuma ve konfeksiyon iş kolu (%9.68), maden işkolu (%6.76), imalat (%2.77), gıda maddeleri

(%2.08) ve nakliye (%0.68) takip etmektedir. İşçi taleplerinin meslekler açısından değerlendirilmesinde ise talebin %38.46 oranında vasıflı işçi, %11.64 oranında inşaat, %8.76 oranında ihtisas gerektiren meslekler, %8.04 oranında ise ağır sanayi dallarında ortaya çıktığı görülmektedir. Yurt dışında çalışmak için yapılan başvurularda ise Türkiye geneli dağılım da dikkat çekmiştir. İşçi talebi ve başvurular sonucunda yurt dışına gönderilen işçilerin seçiminde bir komisyon kurulduğu belirtilmektedir. Oldukça sistematik işleyen bir yöntem ile yurt dışına gönderilen işçilerin belirlendiği aşamada, işçilerin sabıka kaydından sağlık taramasına kadar her yönüyle titizlikle incelendikleri görülmektedir. Koşulları sağlayanlar arasında en fazla işçi gönderen iller İstanbul (%18.50), Ankara (%6.30), İzmir (%5.31), Konya (%2.82) ve Balıkesir (%2.60) iken; en az işçi gönderen iller Hakkari (%0.01), Bitlis (%0.02), Siirt (%0.08) ve Bilecik (%0.20) olarak göze çarpmaktadır. Bu dağılıma göre müracaatların belli bölgelerde yoğunlaştığı görülmektedir.

Korkut Tuna, kitabın önsözünde “Batılılaşma, Sanayileşme ve Toplum kalkınması konusunda büyük ümitler beslenmiş bir toplumsal hareketlilik olan yurt dışına işçi gönderilmesi olayını, hiç bir peşin yargıya dayanmadan, kendi işleyişi içinde ele almaya çalıştım” ifadelerine yer vermektedir. Bununla birlikte Tuna, her ne kadar yurt dışına işçi gönderme olayının Türkiye’nin Batılılaşma, sanayileşme ve toplum kalınması siyasetinin bir sonucu olmadığını belirtse de gelişmeler bu meseleye derin anlamlar yüklemektedir. Batılılaşma ve sanayileşme gibi kavramlar modern toplum ile birlikte ortaya çıkan kavramlardır. Bu kavramlar aynı zamanda hem iç göçü hem de dış göçü tetikleyen olgular olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bu kavramlardan Batılılaşma, Batı dışı toplumlar için zorunlu olarak model sunulan Batı gibi olmaya göndermede bulunmaktadır. Baykan Sezer yerinde bir tespit ile Batılılaşma yerine Batıcılaşma kavramını kullanırken, genelde Batı dışı toplumlar özelde ise Türkiye için bir çıkmazın varlığına dikkat çekmekteydi. Zira Türkiye istese de Batı gibi olamayacak, olsa olsa Batıcı olacaktır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler Batılılaşma kavramını oldukça efsunlu görmekte ve bu kavramın peşinde sürünmektedirler. Yurt dışına işçi gönderme olayı da bu efsunlu yolun bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir kavram olan sanayileşme de temel geçim kaynağı tarım olan toplumlar için oldukça ilgi uyandırıcı bir kavramdır. Sanayisi gelişmiş toplumların refah seviyesi, sanayisi gelişmemiş toplumlara oranla görece daha yüksektir. Bu olgu da iç göç ve dış göçü tetikleyen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Yurt dışına işçi gönderilen ülkelerden olan Almanya’nın sanayisi gelişmiş bir ülke

olmasından ötürü, o dönem henüz sanayi ile hem hal olmamış bir ülke olan Türkiye için oldukça efsunlu bir ülke olarak görüldüğü söylenebilir.

Bilimsel çalışmaların teknik olarak önemli adımlarından birisi yapılacak çalışmanın sınırlarının belirlenmesidir. Bu anlamda, tüm bilimsel çalışmalarda olduğu gibi yurt dışına işçi gönderme olayında da çalışmanın sınırlılıkları belirlenmiştir. Yurt Dışına İşçi Gönderme Olayının Sosyolojik Eleştirisi adlı çalışma yapılırken, muhacerat olayları konunun dışında tutulmuştur. Özellikle 19. yüzyılın sonlarında Amerika Birleşik Devletleri'ne göç eden Türkiyeli vatandaşlar çalışmaya dahil edilmemiştir. Çeşitli vesileler ile yurt dışına çıkıp, yabancı ülkelerin sağladığı imkanlarla yurt dışına yerleşen ve bir daha dönmeyen vatandaşlar da çalışmaya dahil edilmemiştir. Bu bakımdan bu bilimsel çalışmaya, yurt dışına gidenler içinde göç edenler değil, geçici bir süre için gidenler; yerleşmeye gidenler değil çalışmaya gidenler dahil edilmiştir. Bununla birlikte, yurt dışına işçi gönderme devletlerarası anlaşmalar ile sağlandığından dolayı, yurt dışına giden işçilerin belirlenmesinde İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun resmi verileri esas alınmıştır. Bu anlamda yurt dışına gidenler değil gönderilenler esas alınarak çalışma yapılmıştır. Çalışmanın bir diğer sınırlılığı zaman açısından yapılmıştır. 1961 yılı sonlarında ortaya çıkan sosyal hareketlilik, 10 yıllık süre zarfı esas alınarak incelenmiştir.

Kitapta yurt dışına işçi gönderme olayı iktisadi açıdan değil de sosyal açıdan ele alınmıştır. Bir toplumbilimcinin gözlemleri ile ele alınan toplumsal hareketliliğin bu şekilde ele alınması tabii görünmektedir. Önemli bir toplumsal hareketlilik olarak kabul edilen yurt dışına işçi gönderme olayı beraberinde toplumlararası bir takım problemler doğurmuştur. Bu toplumlararası süreçte dikkat çeken ilk problem iki farklı kültürün karşı karşıya gelmesi ile ortaya çıkan kültürel çatışmadır. Yurt dışına giden işçiler her ne kadar egemen kültür içinde erimemek için direnç göstermiş olsalar da, egemen kültüre kaynaşmaları kaçınılmazdır. Çalışmanın üzerinde durduğu önemli problematiklerden birisi de bu kaynaşma sürecinde ne türden olursa olsun ortaya çıkacak değerlerin ve alışkanlıkların, bunları edinen bireyler tarafından Türkiye'ye ithalinin doğuracağı sorunlardır.

Yukarıda işçi göçü alan ülkelerin Batılılaşma ve sanayileşme olgularının efsunlu yapısından faydalandıklarına değinmiştik. İşçi gönderilen ülke olan Almanya sanayisi gelişmiş bir ülke, dolayısıyla Türkiye'den Almanya'ya gönderilen işçiler sanayide çalışmak üzere giden işçiler. Bu işçilerin hepsi vasıfsız işçi değil, içinde vasıflı işçiler de mevcut. Çalışmanın

temel sorularından bir tanesi de “Vasıflı işçilerin yurt dışına gidişi sanayileşme çabasında bulunan Türkiye için kayıp mıdır, yoksa kazanç mıdır?” şeklindedir. Bu soruya bağlı olarak şu sorular da çalışmada cevap aranan sorulardır: “Yurt dışına giden işçiler Türkiye’ye döndüklerinde yurt dışında edindikleri bilgilerin ve getirdikleri tasarrufların sanayileşmemizde etkileri ne olacaktır? Bunların sanayileşmemize ne gibi katkıları olacaktır? Yurda dönen işçilerimiz Batı standartlarında modern bir işçi sınıfı meydana getirebilecekler midir? İşçilerimizin yurt dışında kazandıkları paralar bir sermaye şekline dönüşebilecek midir?” (s. 11).

Yurt dışına gönderilen işçilerin, gerek yurt dışında gerekse Türkiye’ye yansıyan problemlerine dair de bir takım çıkarımlarda bulunulmuştur. “İşçilerimizin yurt dışında yaşayışları ile ilgili olarak buldukları sosyal çevreye intibak durumları, beslenme durumları, konut durumları, ana ve babaları çalışan çocukların durumları, bunların eğitimleri, yabancılarla evlenmeler gibi problemler mevcuttur. Türkiye’de de, yurt dışına gidişin böldüğü ailelerle ilgili problemler, satın alma gücündeki artışın doğurduğu problemler, yabancılarla evlenmeler ve doğan çocukların durumları gibi problemlerin varlığından söz edilebilir” (s. 11).

Yurt Dışına İşçi Gönderme Olayının Sosyolojik Eleştirisi adlı çalışma bir sosyal hareketliliğin incelenmesidir. Bu sosyal hareketlilik toplumlararası bir boyutta olup ekonomiler arası bir niteliğe de sahiptir. Bu sosyal hareketlilik ile birlikte toplumlar arasında ortaya çıkan ilişkilerin niteliği ve özellikleri incelenmiştir. Toplumlar arasındaki sosyal hareketlilikler elbette bu olay ile başlamış değil; bu olay aynı zamanda tarihte görülen daha başka sosyal hareketler ve nüfus hareketleri ile de karşılaştırılmıştır. Bu olay ile birlikte dünyadaki ülkeler arasında da iki bloğun oluştuğu tespit edilmiştir. Bu anlamda Almanya, Fransa, Hollanda, İsviçre gibi ülkeler işçi isteyen ülkeler olarak dikkat çekerken; Türkiye, Yunanistan, Cezayir, Yugoslavya gibi ülkeler ise işçi gönderen ülkeler olarak dikkat çekmişlerdir. Bu farklılaşma aynı zamanda gelişmiş ülkeler ve az gelişmiş ülkeler, sanayi ülkeleri ve tarım ülkeleri gibi farklılıkların, farklı bir boyutta ifadesi olarak da ortaya çıkmaktadır.

40 yıl önce biten bir çalışmanın ürünü olarak 34 yıl önce kitap olarak basılan ve yalnızca bir baskısı yapılan Yurt Dışına İşçi Gönderme Olayının Sosyolojik Eleştirisi adlı kitabın tanıtılma amacı, bugün özellikle kültür çalışmalarında sıklıkla çalışma konusu olan Almanya’daki Türklerin durumuna ilişkin yapılan ilk kapsamlı çalışmanın varlığına dikkat çekmektir. Konuya ilişkin yapılacak çalışmalarda referans alınabilecek

önemli argümanlarla dolu kitabın bugün yapılacak çalışmalar için referans alınabilecek olmasının yanı sıra önemli eksikliklerinin olduğu da belirtilmelidir. Bu eksiklikler ise bugünün şartları için geçerli olsa da çalışmanın yapıldığı zamana göre değerlendirildiğinde eksiklik olarak nitelendirilemez. Kitap, Türkiye ve Almanya açısından önemli bir sosyal hareketlilik olan işçi göçünün sosyolojik izahını yapmaktadır. Bu anlamda işçi göçünün sosyolojik analizini yapma amacı taşıyan çalışmalara ışık tutacak özelliklerini dün olduğu gibi bugün de korumaktadır.